

VÁRADI SZILVIA

A Páneurópa-mozgalom és hatása Magyarországon

Bevezetés

A 14. századtól napjainkig tanulmányok, és tervezetek sokasága tanúsítja, hogy az európaiakat régóta foglalkoztatta az államok és a népek együttműködésének lehetősége. Az európai egység gondolat szorgalmazói elsősorban a béketeremtésnek és a hatalom humanizálásának módjait kutatták. Európa és a világ békés jövőjét a konföderatív, valamint a föderatív demokratikus jogállami fejlődés irányában látták.

Közülük is kiemelendő *Rotterdami Erasmus*,¹ aki „A béke siráma...” című, 1515-ben közzétett művében a háború és az európai államok stabilitásának kérdéskörét boncolgatta. Arra jutott, hogy az európai fejedelmek széthúzása Európát veszélybe sodorhatja, megoldás csak valamiféle összefogás lehetne.²

Jean-Louis Vives,³ a török hódítások fénykorában élő keresztény gondolkodó szintén a háborúk megfékezésének jogi kereteit kutatta. Arra a következtetésre jutott, hogy az összeurópai béke egy államok feletti politikai integráció keretében érhető el, amelyben az uralkodók és tanácsadók a béke ügyének fontosságát felismerik.⁴

*Maximilien de Béthune duc de Sully*⁵ olyan európai konföderációt képzelt el, amelyben 15 állam működött volna együtt. A terv magában foglalja IV. Henrik saját megjegyzéseit is. Ennek értelmében a Habsburgok európai befolyásának csökkentésével jöhetne létre egy olyan egyensúlyi politika, amely mellett megvalósulhatna egy királyságok feletti integráció.⁶

¹ Németsalföldi író, a humanizmus egyik legjelentősebb alakja (1469–1536).

² J. Nagy László – Kövér Lajos (szerk.): *Az európai egységeszme dokumentumai a XVI. századtól 1945-ig*. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 2000, 9. p.

³ Neves spanyol humanista, Párizsban filozófiai tanulmányokat végzett, *Erasmus* mester segítségével tökéletesítette görög és latin tudását (1492–1520).

⁴ J. Nagy L. – Kövér L. (szerk.): i. m. 12. p.

⁵ A XVI–XVII. század francia politikai élet meghatározó személyisége, IV. Henrik ifjúkori barátja, bizalmasa (1560–1641).

⁶ J. Nagy L. – Kövér L. (szerk.): i. m. 14. p.

*Emeric de la Croix*⁷ optimista volt, és azt remélte, hogy az emberiség már megbizonyosodott mindenféle háború értelmetlenségéről. Hosszú távon a gazdasági kapcsolatok kiteljesedése nyomán megszületendő európai együttműködésben látta a fejlődés titkát.⁸

Jan Amos Comenius,⁹ *Wiliam Penn*,¹⁰ valamint *Abbé de Saint-Pierre*¹¹ szintén egy magasabb integrációt tartottak lehetséges megoldásnak a háborúk elkerüléséhez. Ehhez a véleményhez *Voltaire*,¹² a kozmopolita francia regényíró, filozófus is csatlakozott. *Montesquieu* XIV. Lajos uralkodását elemezve jutott el a felismerésig, hogy „egyetlen nép uralma a többi felett erkölcsi lehetetlenség”.¹³

*Immanuel Kant*¹⁴ az örök béke eszményi állapotának feltételrendszerét vizsgálta. *Guiseppa Mazzini*¹⁵ az olasz egységen túl egy nagyobb európai egység létrehozásán fáradozott. *Victor Hugo* nevét kell még megemlíteni az egység-gondolatok képviselői között, hogy a kép teljes legyen. Ő vezette be a köztudatba az „Európai Egyesült Államok” kifejezést is, amellyel az óceánon túli föderációhoz való hasonlatosságot szeretne volna hangsúlyozni.¹⁶

Egységgondolat az 1920-as években, Coudenhove – Kalergi és a Páneurópai Unió

Az első világháború után járunk – az 1920-as években –, amikor a világgazdaságban az Amerikai Egyesült Államok fajsúlya nőtt meg, ezzel szemben Európáé csökkent. A reményvesztés, elkeseredettség, a megoldatlanságok egymásra halmozódása a háborús és a háborút követő évek egyik meghatározó jellegzetessége volt a társadalom, a politika és a gazdaság terén. Ebből a válságos helyzetből kiutat keresők szerint az egyik lehetséges megoldás az európai államok összefogása. Akik az európai integráció ötletét támogatták, erősen bírálták a versailles-i békerendszer megoldásait. A Népszövetség békepárti tagjai a gazdaság, a kereskedelem és az ipar területén együttműködést szorgalmaztak.

⁷ Elsősorban mint római szerzők fordítójaként, valamint az „Új Cynée, avagy értekezés az egyetemes béke megteremtésének lehetőségeiről és módzatairól” című dolgozat szerzőjeként vált ismertté (1590-?).

⁸ J. Nagy L. – Kövér L. (szerk.): i. m. 21. p.

⁹ Cseh író, pedagógus (1592–1670).

¹⁰ Híres tervezete az európai béke jelenéről és jövőjéről 1696-ban jelent meg (1644–1718).

¹¹ A korai francia felvilágosodás egyik jelentős alakja, az „Örökbéke-tervezet” írója (1658–1743).

¹² 1764-ben készült el „Filozófiai ábécé” című műve (1694–1778).

¹³ J. Nagy L. – Kövér L. (szerk.): i. m. 52. p.

¹⁴ Német filozófus és esztéta (1724–1804).

¹⁵ A carbonari mozgalom tagja, aki az egységes Olaszországért küzdött, az „Ifjú Európa Mozgalom” alapítója. (1805–1872).

¹⁶ Kende Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Osiris – Századvég Kiadó, Budapest, 1995, 20. p.

Európa súlyos gazdasági helyzete, a béke és a biztonság iránti vágy, a Népszövetség túlbecsülése, az amerikai gazdasági hatalom és a szovjet ideológiai befolyástól való félelem volt ezen időszak meghatározó érzülete, valamint az a tudat, hogy Európa népei kulturális és szellemi tekintetben számos közös vonással rendelkeznek.

Mindez a közép-kelet-európai országokat is kettős kihívás elé állította. Közben az új nemzeti keretek támasztotta belső átalakulási igények hosszabb távú feladatai jelentettek nehezen átgörgethető akadályt, egyidejűleg, ugyanazzal a lendülettel egy még magasabb, még nehezebb világ gazdasági akadály átgörgethetatlannak tűnő fala is előttük állt.¹⁷

Ennek felismerésében a nemzetközi gondolkodásmódban jártas értelmiségiek jártak elől, ők Európa államainak politikai és gazdasági integrációját sürgették.

Ezek a gondolatok elsősorban Németországban, Ausztriában és Franciaországban hatottak.¹⁸ Leglátványosabban az osztrák *Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi* gróf föderációs aktivitása bontakozott ki.

Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi gróf (1894 – 1972)

Tokióban született, németalföldi apa és japán származású anya gyermekeként. Az Osztrák–Magyar Monarchiában nevelkedett. Ezt követően csehszlovák állampolgár lett (a Saint Germain-i béke eredményeként). Tanulmányait a sokféle nemzetiséget tömörítő Theresianumban végezte, így érthető, hogy a kozmopolita élet számára természetes volt.

Eszméinek kialakításához az indítást az adta, hogy a Monarchia föderalista átalakítását célzó törekvések kudarca után a közép-európai kis nemzetállamok és a nagyhatalmak közötti egészséges hatalmi viszonyt csak egy egész Európa területére kiterjedő föderalista szövetségi politika megvalósulása esetén tudta elképzelni.

Kalergi gróf tehát igazi európai szellemiségű arisztokrata volt, aki az európai föderalizmus történetének egyik legnagyobb gondolkodójává vált. Munkássága hatással volt a két világháború között, a második világháború alatt és azt követően is, így alapvető fontosságú az Európa Tanács létrejötte szempontjából, valamint az európai integrációs politika kibontakozásában a második világháború után.¹⁹

¹⁷ Ilyen értelemben lásd BEREND T. IVÁN: *Válságos évtizedek*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 243. p.

¹⁸ A francia költő és filozófus de Rochelle – 1922, a francia újságíró és politikus Caillaux – 1922, a német Heile és Neumann – 1922, (az általa alapított *Die Hilfe* című folyóiratban jelentette meg ezzel kapcsolatban tanulmányokat, valamint ő használta legtöbbször az „Európai Egyesült Államok” kifejezést) Baerwald pszichológus – 1923, Malynski gróf – 1922.

¹⁹ BÓKA ÉVA: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001, 161. p.

Kalergi személyének és munkásságának megítélése meglehetősen vegyes képet mutat. Egyesek szerint túl lelkes idealista, szuggesztív személyiség. Mivel tevékenysége a mozgalomhoz kötődik, nézeteit is ennek keretében fejtette ki, gyakran alkalmazva propagandisztikus eszközöket.²⁰

A Páneurópa-terv lényege

1923-ban jelent meg a *Paneuropa* című könyv,²¹ amelyben Kalergi a nézeteit közzétette. 1924-ben *Paneuropa* címmel újságot is indítottak, amely a mozgalom²² hivatalos orgánumává nőtte ki magát, valamint saját könyvkiadó is segítette munkájukat.

A terv sarkalatos pontja: a régi kontinens megújulásának záloga, ha a konszolidáció során politikai és gazdasági regionális föderációvá alakul. Mindezt a Népszövetség keretein belül tudta elképzelni.²³

A nemzeti mozgalmak diadala után elkerülhetetlen I. Világháborút az európaiak polgárháborújának tekintette, amely alapvetően Németország és Oroszország küzdelme volt a Habsburg Monarchia örökségeért. Az ezt követő politikai helyzetben nem volt lehetséges egy közép-európai föderáció. A Habsburg Birodalom összeomlása után létrejövő új nemzetállamok pontosan a történelmileg kialakult kohézió ellen hatottak. Véleménye szerint a virágzó nacionalizmus az egyik fő oka, hogy az első világháború alatti és utáni integrációs törekvések akkor nem tudtak konkrét testet öltetni.

Az egyetlen olyan tartós együttműködés, amely ebben az időszakban fent tudott maradni, az 1920–21-ben létrejött, Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát felölelő katonai és politikai szövetség volt (kisantant), amelyet a magyar revizionista törekvések miatti félelem kapcsolt össze.

Az első világháború utáni helyzetet mérlegelve a Páneurópa-mozgalom a közép-európai egység helyett az európai integrációért állt ki.

Kalergi véleménye szerint nagyon fontos az európai népek összefogása, mivel ellenkező esetben a nemzetközi intrikák és viszályok ütközéspontjában találja magát Európa. Ezért a demokratikus és föderalista Európa elérését tűzte ki célul.

²⁰ Heater szerint „munkásságát az európai unió létrehozásának szentelte”, Brugmans úgy látta, mozgalma „az európai egység létrehozása érdekében az egyik leglátványosabb jelenség”.

²¹ RICHARD COUDENHOVE-KALERGI: *Paneuropa*. Paneuropa-Verlag, Wien-Leipzig, 1926.

²² A mozgalom szimbóluma: a „napkereszt”: vörös kereszt sárga napban. Mottója: „Szükségben egyetértés, kétségben szabadság, mindenekelőtt tevékeny szeretet” (Szent Augustinus nyomán).

²³ Mivel Kalergi a háborús veszély elhárításának módjait keresve jutott el Páneurópa gondolatáig, így érthető, hogy a mozgalmat erősen áthatotta a pacifizmus.

A megvalósítandó Páneurópai Unió elé példaként a Pánamerikai Uniót állította, ebben a Nobel-békedíjas amerikai békeharcos Alfred H. Fried *Pan-America* című könyve hatott rá inspirálóan.²⁴

Az általa vázolt pánamerikai együttműködésből levezethető Páneurópa új fogalma, amely szerinte találóbb az „Európai Egyesült Államok”-nál. Megvalósulásától leginkább egy újabb világháború kitörésének megakadályozását, gazdasági szempontból egy vámhatárok nélküli nagy európai piac létrejöttét remélte.

Kalergi szerint Európát mind kívülről, mind belülről veszély fenyegeti.

Kívülről a két nagyhatalom – Oroszország és az expanzív politikát folytató USA. A belső fenyegető tényező a nacionalizmus, amely területi széttagolódást, illetve etnikai konfliktusokat eredményez. Ezek a tényezők újabb háborúba fogják kergetni Európát, amelyből az egyetlen kiút az európai integráció. A kitűzött cél – az európai államok egyesülése – eléréséhez először a fennálló határok kölcsönös garanciáját kell elérni, valamint biztonsági szerződést Oroszországgal szemben, majd a vámunió létrehozását és végül az „Európai Egyesült Államok”-at az USA példáján.²⁵

Páneurópa határainak megvonásakor a „Kis-Európa” fogalommal machinált. Ebben nem tartott fent helyet Oroszország és Nagy-Britannia számára. Megítélése szerint ezek az országok „kinőtték” Európát és elszakadtak a kontinens politikájától.²⁶ Hangsúlyozta, Páneurópa nem irányul ellenük. Békés szomszédi viszonyt kell ezekkel az országokkal is kiépíteni – esetlegesen a gazdasági kapcsolatok fenntartása mellett.²⁷

Egyes vélemények szerint koncepciójának gyenge pontja, hogy nem számolt Oroszország európai jelenlétével, sőt annak kiszorulására apellált – ez összefüggött azzal, hogy ekkor még nem ismerték fel Oroszország nagyhatalmi státusának formálódását.²⁸

Négy lépcsőt határozott meg Páneurópa létrehozásának folyamatában: Először a Páneurópai konferencia összehívása a 26 európai ország részvételével – itt az európai integráció szükségességének bebizonyítása, majd az európai államok megegyeznek abban, hogy a közöttük fellépő vitákat a jövőben nem-

²⁴ BÓKA É.: i. m. 163. p.

²⁵ Világhatalomnak Amerikát, a Brit Birodalmat, Oroszországot, Kelet Ázsiát és Európát tekintette, véleménye szerint ezek körül fognak csoportosulni jövőben a világ országai.

²⁶ NÉMETH ISTVÁN: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001, 199–205. p.

²⁷ A megoldás indoka, hogy a történelemben folyamatos törekvés figyelhető meg orosz részről az Európa feletti hegemonia megszerzésére, Anglia pedig, inkább ellenezte az európai egyesülési terveket – ez a későbbi Briand-terv fogadtatásából megállapítható. A későbbiekben nyitva hagyta az említett két ország csatlakozásának lehetőségét az európai egyesüléshez, de a következő években mégis Oroszország kirekesztése felé hajlott.

²⁸ SZÉKELY GÁBOR: *Béke és Háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 102. p.

zetközi döntőbíráskodás útján rendezik, harmadikként a vámunió, ezt követően a föderalista alkotmány elfogadása.

Kihívásként jelentkezett a nemzeti problémák megoldásának kérdése. Kalergi szerint konfliktusmentesen megoldhatóak az egyesült Európán belül a területi viták és határrevíziók. Kulcsfontosságú szerepet szánt ebben a kisebbségvédelemnek, amelynek a tolerancia elvén kell alapulnia, valamint általános és mindenkire nézve kötelező érvényűnek kell lennie.

A páneurópai szolidaritás elvének kialakulását szorgalmazta, valamint az európai identitástudat kifejlesztését. Mindez a nemzeti érzést megkoronázná, kiegészítené. Az európai partikularizmust, a nacionalizmust, az előítéleteket, tehát a széthúzó erőket így lehetne csak leküzdeni véleménye szerint.²⁹

A program értelmében Közép-Európa Páneurópa szerves része. Mind a nyugati, mind a közép európai problémákat igyekezett megérteni, azokat közös nevezőre hozni. Meglátása szerint a felbomlott Monarchia területén keletkező államok fontos szerepet játszanak, mivel az önrendelkezés lehetőségét elnyerő népek demokratikus jogállamot építhetnek maguknak. Ennek révén Európa népei végre egységes arculatot mutathatnak, tehát megszülethet a szabad népek páneurópai föderációja.³⁰

Kalergi szerint a nemzetállami nacionalizmust éppen a páneurópai közösségi érzés kialakításával lehetne leküzdeni. Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy pontosan tisztázzák a nemzet fogalmát, így elosztatva a hozzá fűződő téveszméket. Az Európában élőknek meg kell tanulniuk, hogy a nemzet és az állam egymástól szétválasztható.³¹

Az eddigiekből kitűnik, hogy Kalergi bírálja és ellenzi a nemzetállam politikát és kultúrát egyesítő tulajdonságát, mert ez a nacionalizmus forrása. Európa társadalomfejlődésének igazi útja a föderatív államszervezési hagyományok folytatása, így érvényesülhet a szabad társulás elve. A közös demokratikus jogállami normák mentén szerveződő nemzetek a népek szabad kulturális társulásai lesznek, az európai föderáció pedig egység a sokféleségben.

Az Európai Egyesült Államok – amely a folyamat következményeképp létrejönne – a népek szabad társulása lesz, amelyben minden állampolgár kettős

²⁹ J. Nagy László – Kövér Lajos (szerk.): i. m. 129. p.

³⁰ Véleménye szerint nemzeti egységeket kellett volna létrehozni ebben a régióban, nem nacionalista nemzetállamokat.

³¹ Gondolatmenete abból indul ki, hogy az államot alkotó nemzeti közösségek kulturálisan igen sokfélék lehetnek. Mégis, ha az államot alkotó népek mindegyike ugyanazon demokratikus jogállami normák alapján álló autonóm politikai és kulturális közösséggé válik, akkor e különbségek politikai jelentősége lecsökken. Marad viszont a kulturális különbség, amely inkább színesíti az emberek mindennapjait és nem használható fel a politika által az emberek közötti konfliktusok keltésére. A folyamat során a nemzet és állam fokozatosan szétválik, a nemzetek felettségét képviselő föderáció így egyre erősebben fog érvényesülni, mindez Páneurópát erősíti.

identitástudattal és legalább két nyelv ismeretével fog bírni.³² Ez szerinte a jövőbeli európai identitástudat sikerének kulcsa.

Páneurópát a Népszövetségen³³ belüli, autonóm regionális szövetséggként képzelte el, amely belpolitikailag szuverén.³⁴ A fent említettek mellett katalizátor szerepet³⁵ is szánt a Páneurópai Uniónak a nagyhatalmi viszonyok új alapokon történő átszervezésében úgy, hogy miközben a kedvezőtlen tendenciákat visszaszorítja, ötödik világhatalmi tényezőként beilleszkedik az új világhatalom struktúrájába.

Élesen bírálta a Népszövetség megoldásait. Komoly ellentmondás szerinte, hogy párhuzamosan foglalkoznak a világ és Európa ügyeivel. Ez utóbbit csak egy Páneurópai Unió intézheti az egyébként a világot átfogó Népszövetség tagjaként. Szerinte Európa önállóságára nézve veszélyt hordoz, hogy nem európai államok is beleszólhattak az Európát érintő kérdésekbe. Mivel az európaiaknak maguknak kell intézniük a saját ügyeiket, ezért a Monroe-elv mintájára meghirdette az „Az Európa az európaiaké” (Europa den Europäern) programot. Ez mintegy Európa védelmi és függetlenségi harca a Népszövetségen belül.³⁶

Kalergi mindezek alapján felvetette a Népszövetség megreformálásának gondolatát. Meglátása szerint autonóm regionális államcsoportokat³⁷ kell kialakítani. Ezek az államcsoportok³⁸ majd saját föderációra lépnek egymással, sőt Szovjet-Oroszország és az USA is a Népszövetség tagja lehetne ilyen módon. A világszövetség 5 népcsoportból állna: pánamerikai, páneurópai, brit, orosz és mongol (kínai és japán).

A Páneurópai Unióban a tagállamokat delegátusai képviselnék, a regionális államcsoportokat a Népszövetségi Tanácsban választott képviselők. A Világszövetségi Tanács székhelye Washington, míg Páneurópa székhelye Genf lehetne.

³² Egyfelől a saját közösségéhez kapcsoló identitástudata és nyelve, másfelől az európai identitástudat a közös európai kommunikációs nyelvvel, amely az angol.

³³ A világszervezet hivatalos francia neve „Société des Nations” volt, angolul „League of Nations”, aminek a pontos magyar megfelelője „Nemzetek Szövetsége” lenne. A korabeli magyar szakirodalomban és sajtóban azonban – minden bizonnyal a német nyelvterületen meghonosodott „Völkerbund” hatására – inkább a „Népszövetség” variáns vált uralkodóvá, a „Nemzetek Szövetsége” változatot ritkán alkalmazták. Tanulmányomban én is a „Népszövetség” elnevezést használok.

³⁴ BÓKA É.: i. m. 167. p.

³⁵ NÉMETH I.: i. m. 202. p.

³⁶ J. Nagy L. – Kövér L. (szerk.): i. m. 122. p.

³⁷ A népcsoportok szuverének lennének a belső ügyeik intézésében. A Népszövetség csak a regionális államcsoportok közös ügyeivel foglalkozna. Így interkontinentális egyensúly is elérhető. A Népszövetség égisze alatt működő nemzetközi döntőbíró és leszerelési politika békét teremtené.

³⁸ Biztonsági elképzelése lokális és interkontinentális háborúkat különböztetett meg. A politikai kontinensek belső konfliktusaitól Páneurópának távol kell maradnia. Az interkontinentális béke alapjául a kontinensek közötti szerződés szolgálhatna, amely bűncselekménynek nyilvánítaná a közöttük való háborút.

Kalergi Wilsont is bírálta: politikai hibaként rótta fel a genfi központú Népszövetség létrehozását az európai szövetségi állam helyett. Wilson szerint nem hagyta érvényesülni a föderáció politikájának klasszikus és természetes demokratikus folyamatát. Véleménye szerint a valódi együttműködés csak a legkisebb sejtektől kiindulva jöhet létre, így a család, a nemzet, a nemzetek szövetsége hozhatja létre az államcsoportok közötti együttműködést. Ezt nem lehet megkezelni felülről mesterségesen létrehozott szervekkel, mert csak zavarok keletkeznek.

A Páneurópa-mozgalom

Kalergi tehát már 1921-től a Páneurópa-program érdekében tevékenykedett, amelynek eredményeként 1924-ben létrehozták a Páneurópai Uniót.³⁹ 1926. októberében tartotta első nemzetközi konferenciáját Bécsben. Ezen a kongresszuson több mint kétezer európai politikus vett részt.⁴⁰

A bécsi kongresszus erőteljesen befolyásolta az európai közvéleményt. A Páneurópa Unió szervezete tovább erősödött: 1927 őszén tizenhárom, 1933-ban már tizenhat európai államban működtek szekciói. A nemzeti bizottságok elnökei alkották a Központi Tanácsot, amelynek székhelye Bécs, elnöke Kalergi. A mozgalom tiszteletbeli elnöke *Aristide Briand* francia külügyminiszter lett. (Briand egyenesen a németekkel való együttműködés egyik lehetséges fórumát látta a szervezetben.)⁴¹

Az értelmiségiek körében sikereket könyvelhetett el magának, hiszen neves politikusok, jelentős személyiségek és híres művészek támogatták a mozgalmat. Így például: *Churchill, Stresemann, Briand, Konrad Adenauer, Sforza, Thomas Mann, Richard Strauss, Ortega, Rilke, Einstein, Freud*.⁴²

A német sajtó is pozitívan reagált a Páneurópa Unióra; a szociáldemokrata *Vorwärts* és a polgári-liberális *Deutsche Allgemeine Zeitung* is felkarolta. Kalergi előadókörutat tett az USA-ban, hogy eloszlassa az Európai Egyesült Államok eszméjével szembeni amerikai fenntartásokat.

Párizs és Berlin egyre inkább a mozgalom központja lett. Briand teljes politikai tekintélyét bevetette a mozgalom terjesztése érdekében. 1929-ben a Népszövetség történelmi nyilatkozatot tett Genfben a mozgalom melletti elkötelezettségéről.

³⁹ A Páneurópai Unió és vezetősége a Páneurópa-mozgalom nemzeti komitéiből formálódott.

⁴⁰ L. NAGY SZUSZA: *Szabadkőművesség a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 94. p.

⁴¹ MALLER SÁNDOR: *Az Európa-eszme*. Mundus Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000, 66. p.

⁴² 1927-ben a mozgalom francia szekciójának elnökségét *Loucheur, Blum* és *Barthélemy* vette át. Német részről *Loebét* és *Wesert* említhetjük. A mozgalom további pártolói a szabadkőművesek soraiból kerültek ki.

A diplomáciai gyakorlatban a Páneurópa-mozgalom a francia biztonsági politikát, a háború utáni *status quo* fenntartását szolgálta, támogatása az olasz, német és egyéb szélsőjobboldali törekvések elutasítását is magába foglalta.⁴³

Kalergi gondolatai számos gazdasági szakemberre is hatottak, akik szerint a kialakult történelmi helyzetben az elképzelt nemzetközi együttműködés csakis funkcionalista alapokról képzelhető el, mégpedig gazdasági együttműködés megszervezése útján.⁴⁴

Ennek hatására született meg 1926-ban az Európai Gazdasági és Vámunió eszméje *M. Gaston Riou* kezdeményezésére, 1927-ben az Európai Föderalisták Szövetsége alakult meg Genfben, különbizottságokkal az európai együttműködés előmozdítására.

Hozzájárult az első jelentős politikai kísérlet kibontakozásához is, amely az európai államok politikai, gazdasági és szociális együttműködésére irányult és Briand neve fémjelezte (Briand-terv).

Mindezek alapján látható, hogy Kalergi eszméi Európa-szerte meghallgatásra találtak.

1930. május 17-én tartották Berlinben a második konferenciát, majd az elmélyülő gazdasági válság megoldására 1932-ben Baselben ülésezett a harmadik Páneurópa-kongresszus.

A mozgalom sikerének kulcsa, hogy a háború után egyébként is megerősödött a pacifista légkör és ebben a helyzetben eleve sikerre számíthattak a pacifista elvek jogosságát elméletileg is megalapozni tudó, optimizmusra bátorító munkák. Kalergi az értelmiségieken túl az átlagember számára is érthető formában közölte nézeteit, mindezt pamfletista stílusban.⁴⁵

Azonban az első évek lendülete megtört. Az európai tömegek ekkorra már a nagy nemzeti osztálypártok mögé sorakoztak fel. A francia nacionalisták is megbuktatták Briand-t. 1933. január 30-a után Németországban a Páneurópa – mozgalmat pacifista szervezetként azonnal feloszlatták, Kalergi írásait betiltották.

Kalergi ennek ellenére nem hagyott fel terveivel, további támogatókat keresett – Franciaország és Ausztria lett bázisa, emellett Csehszlovákia és Románia pénzügyileg is támogatta. A mozgalmat pártfogolta a német és a nemzetközi nagytőke egy része is.⁴⁶

⁴³ L. NAGY ZS.: i. m. 95. p.

⁴⁴ *Louis Loucheur*, francia ipari tőkés, *Clemenceau*, majd *Briand* gazdasági szakértője fogalmazta meg elsőként a Páneurópa mozgalom gazdasági programját. 1925-ben készítette el az európai országok szoros gazdasági együttműködésére vonatkozó tervét. Szintén 1925-ben *Stern Rubarth* megalapította az *Europäischer Zollverein*-t (Európai Vámegylet), hogy a kontinens országainak vámunióba tömörülését szorgalmazza.

⁴⁵ KÖVICS EMMA: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 71. p.

⁴⁶ Zürichben *Robert Bosch* német nagyiparos elnökletével pártoló társaságot alapítottak „Paneuropa-Förderungsgesellschaft” néven, amely biztosította a mozgalom finansziális alapjait.

1935-ben, Bécsben rendezték a mozgalom negyedik kongresszusát. 1936-ban Kalergi *Mussolinivel* is felvette a kapcsolatot, válaszolta számára, hogy Hitler minden bizonnyal az Európa feletti uralomra törekszik és a megoldás Olaszország és Franciaország szövetsége lehetne. „Az Ön politikája sajnos, megvalósíthatatlan” – válaszolta Mussolini, és megmutatta *Leon Blum* francia szocialista miniszterelnök egyik sajtónyilatkozatát, amelyben sajnálatát fejezte ki, hogy Olaszország Etiópia elleni hadjárata kapcsán a Népszövetségnek nem sikerült megfojtania Mussolinit.⁴⁷ A francia–olasz együttműködést Párizsban szükségesnek, de szintén lehetetlennek tartották.

A kudarcok után Kalergi végül az USA-ba emigrált feleségével, ahol továbbra is folytatta munkásságát Páneurópa érdekében elsősorban a New-Yorki egyetemen, ahol Tanszéket is létrehozta a kérdés életben tartására.⁴⁸

Kalergi nézeteinek ismertetése után nézzük meg, hogy mindez milyen fogadtatásra talált Magyarországon.

A Páneurópa-mozgalom eszméinek hatása Magyarországon

1. Előzmények

1920. június 4-e, azaz a trianoni béke alapvetően meghatározta a magyar politikai gondolkodást. Az elveszett területek iránti vágy megtalálható a szociáldemokratáktól a liberális politikai erőkön át egészen a konzervatívok különböző változataig mindenütt. Azonban nem kizárólag a revízió igénye, hanem valamilyen egységes Európa képe is megjelenik, mint lehetséges külpolitikai cél. Ezek a megnyilatkozások az 1920-as években, az európai politikai gondolkodásban felbukkanó Európa tervek reflexiói voltak.

Az európai integráció gondolatát egyéb tényezők is indokolták. Az 1920-as években Magyarország jelentéktelen európai állam volt. Rendkívül szűk nemzetközi mozgástérrel rendelkezett, gyakorlatilag teljesen elszigetelődött szomszédaitól és az európai nagyhatalmaktól egyaránt.⁴⁹

Sok európai gondolkodó világosan látta, hogy Közép-Európa mintegy hatalmi vákuumzóna lett a Habsburg, a Romanov és a Hohenzollern dinasztiák

⁴⁷ NÉMETH I.: i. m. 204. p.

⁴⁸ Itt *Arnold J. Zürcher* professzorral indított szemináriumot. Felélesztette az amerikai Páneurópa-bizottságot is, amelyet kiegészített a *William Fullbright* szenátor elnöklétével működő, a szabad és egységes Európáért küzdő bizottsággal. 1943-ban tartotta az 5. kongresszust. 1948 májusában, Hágában összehívták az Európa-kongresszust, amelyen az Európában ekkorra létrejött számos egységmozgalom képviseltette magát. A hágai kongresszus nyomán jött létre 1949. május 5-én Londonban a strasbourgi székhelyű Európa Tanács. Az immár kormányzati politikává váló Európa-mozgalom és a Kalergi-féle Páneurópa-mozgalom még évekig párhuzamosan tevékenykedett. 1972-ben bekövetkezett haláláig rendíthetetlenül kitartott nézetei mellett. 1972-től a nemzetközi Páneurópai Unió elnökségét *Habsburg Ottó* vette át.

⁴⁹ L. NAGY ZSUZSA: *Bethlen liberális ellenzéke*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 107. p.

összeomlását követően. Mások a nemzetállamot tekintették idejétmúlt tényezőnek.

Már az I. világháború idején felmerültek olyan elképzelések, hogy a Monarchiát át kellene reformálni, így hozva létre regionális integrációt azon belül. Emellett az egységes Európa gondolata is megjelent.

Még javában zajlott a háború, amikor a jogász végzettségű egyetemi tanár, Ágoston Péter 1916-ban megjelent művében az „európai egyesült nemzetek állama” létrehozásának lehetőségét boncolgatta. Hasonlóan azokhoz, akik már felvetették az egység gondolatát, ő is egy újabb háború elkerülésének lehetőségét látta ebben.⁵⁰

Véleménye szerint a jövő útja csak egy, a népek egyenlő joga alapján keletkező új államszövetség lehet. Ehhez az államok bel-és külpolitikáját kell átreformálni. Itt elsősorban a dinasztikus Európa politikai gépezetét bírálta, amelyből többek között hiányzott az általános, titkos, egyenlő és mindkét nemre kiterjedő választójog.

Az Egységes Európa csak független nemzeti államokra épülhet meglátása szerint; már 1916-ban sürgette a népek önrendelkezési jogának biztosítását. Az ezen az alapon létrejövő államszövetség is csak kooperatív egység lehet. Nem működhet úgy, ha a benne részt vevő nagy államok egyoldalúan érvényesítik az érdekeiket. Azt a gondolatot is támogatta, hogy vámhatárok nélküli gazdasági egységként működjön.

Meglátása szerint a wilsoni elvekhez Európa csak akkor kerülhet közelebb, ha a nemzetállami létet nem tekinti végső állomásnak, hanem egy magasabb politikai egység elérésére törekszik.

1919-ben, a „Huszadik Század” című folyóiratban⁵¹ megjelent körkérdés kapcsán sokan fejtették ki véleményüket a nemzetiségi kérdés megoldását illetően, valamint egy egységes Európa létrehozásáról.⁵²

Jászi Oszkár a polgári radikalizmus neves képviselője is kinyilvánította álláspontját. 1912-ben még a Monarchia szerkezetének modernizálására hívta fel a figyelmet, a társadalmi igazságosság és a demokratikus elvek figyelembe vételével.⁵³

1918 őszén az ún. Dunai Egyesült Államok tervét vetette fel, amely a Monarchia helyén jöhetett volna létre, és a Habsburg-uralom helyett föderalista elveken alapult volna. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként viszont meg kellett tapasztalnia, hogy a Monarchia egykori nemzetiségei nem kérnek semmiféle együttéléstől, sőt önálló állam alakításának útjára kívántak lépni.

⁵⁰ Ehhez a témához lásd ÁGOSTON PÉTER: *A mi útjaink (Magyarország jövője)*. A Nagyvárad-i Társadalomtudományi Társaság kiadása, Budapest, 1916.

⁵¹ A „Huszadik Század” az első olyan folyóirat volt, amelynek létrehozói kifejezetten a szociológiára hagyatkozva fogalmazták meg társadalomreformer törekvéseiket.

⁵² A „Huszadik Század” körkérdése. A nemzeti kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. Budapest, 1919.

⁵³ Ehhez a témához lásd JÁSZI OSZKÁR: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Gondolat, Budapest, 1986.

1919-ben erre a bizonyos előbb említett körkérdésre reflektálva Jászi már egy Európai Egyesült Államok lehetőségét vázolta fel. A fejlődés szerinte arra predesztinálja a történelemben élő és alkotó egyént, hogy egyre demokratikusabb keretek között éljen, sokkal nagyobb politikai egységben, mint a nemzetállam, amely egyébként is konfliktusokat hordoz magában.

Jászi egyébként a két világháború között az emigrációs években is a közép-európai népek politikai, gazdasági és kulturális közelítésén munkálkodott. (Ágoston Péter egyébként Jászi tanulmányával mutatott több hasonlóságot.)

*Giesswein Sándor*⁵⁴ az I. Világháború utáni állapotot az 1618–1648 közötti harmincéves háborúval vetette össze, ahol a vallási villongások voltak jellemzőek, de a háború végére kitermelték a vallási tolerancia gondolatát. Szerinte a háború utáni politikai élet a nemzetek feletti integráció megvalósulása lehet. Ezt a megoldást egyébként ő is egy újabb világháború elékerülése érdekében szorgalmazta.⁵⁵

*Concha Győző*⁵⁶ a hangsúlyt arra helyezte, hogy alapfogalmak szintjén sincs egyetértés a magyar politikai gondolkodásban. Tisztázni kellene a nemzet, nemzetiség és nemzetállam fogalmát. Meglátása szerint az európai egyesült nemzetek állama sem valósul meg hatalom nélkül, az emberek erőszak- és kényszermentes önkéntes együttműködése kivitelezhetetlen utópia. Szerinte a nemzet és a nemzeti állam fogalma a jövőben nem fog megszűnni, a kérdés az, Európa az I. Világháború után hogyan működhet tovább, hogy egy újabb világégést elkerüljön. A megoldás, ha egyes nemzetállamok minden állampolgárának biztosítják polgári és politikai jogait, anélkül, hogy nemzeti léte csorbát szenvedne.

2. Az 1920-as évek magyar politikai közvéleménye

Az első világháborút követően, az 1920-as években Magyarországon két nagy egységterv gyakorolt jelentős hatást. Az egyik a már említett Kalergi-féle 1923-tól szerveződő Páneurópa-mozgalom, a másik a Briand nevével fémjelzett 1929/30-ban megfogalmazott gazdasági unió, az Európai Egyesült Államok terve. A magyar ellenzéki sajtóban mindkét mozgalommal kapcsolatban élénk és rendkívül jelentős vita bontakozott ki, azonban jelen tanulmányban kizárólag a Páneurópa-mozgalom hatását vizsgálom.

1924 júniusában, a Pesti Naplóban „Pánázsia vagy Páneurópa?” címmel jelent meg *Laczkó Géza* írása. Ebben kifejti, Páneurópa szellemi és anyagi, de nem politikai valóság, „...mindenesetre olyan történelmi jelenség, amely azon a ponton, ahol most áll, nem maradhat meg sokáig, vagy követi a politikai Páneurópa is”.⁵⁷ Ennek feltétele véleménye szerint, hogy Európa államai maguk

⁵⁴ Giesswein Sándort a magyar keresztényszocialista mozgalom atyjának tartják.

⁵⁵ A „Huszadik Század” körkérdése: A nemzeti kérdés..., i. m. 53. p.

⁵⁶ Concha Győző a kolozsvári, majd budapesti tudományegyetem tanára 1892-től 1928-ig, majd a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 1922-től 1929-ig.

⁵⁷ LACZKÓ GÉZA: Pánázsia vagy Páneurópa? *Pesti Napló*, 1924. június 22., 1. p.

között az együttműködésnek szorosabb formáját valósítsák meg „szilárd akarat-
tal haladva az Egyesült Európai Államok felé”, vagy Európa belső versengései
megbontják a Távol-Kelet és a Nyugat közötti egyensúlyt, amely így áldozatul
fog esni szerinte a keleti népek nemzeti törekvéseinek.⁵⁸

1925-ben szintén a Pesti Napló hasábjain a korszak mérvadó legitimista po-
litikusa, *Gratz Gusztáv* cikke jelent meg „Magyarország és a Nyugat” címmel.⁵⁹
Ebben egyetlen kiutat látott a háború utáni súlyos helyzetből, ha Magyarország
hűen ragaszkodik a nyugati civilizációhoz. Más politika az elszigetelődést fo-
kozná, megpecsételné Magyarország sorsát, amely így szerinte „kis jelentékte-
len Balkáni-állammá” válna. Ez elemi érdek, hiszen más nemzetek rokonszenve
a legértékesebb politikai aktívum.

Írásában Kalergit is megemlíti, mint aki szinte először „pendítette meg” az
Európai Egyesült Államok eszméjét. Ennek megvalósításától várja az összes
nemzetközi komplikáció megszűnését, az ellentétek kiküszöbölését.

A Magyar Szociáldemokrata Párt elméleti folyóiratában, a „Szocializmus”-
ban, 1926-ban ellentmondó tanulmányok láttak napvilágot. Ez jelzi, hogy a
szociáldemokrata párt képviselői sem értettek egyet az európai egységmozgal-
mak tartalmában.

Faragó László álneven, *Hortobágyi László*ként 1926 júniusában közölt elő-
ször cikket Páneurópával kapcsolatban.⁶⁰ Egyfelől az európai integráció és a
szocializmus eszmerendszerének lehetséges érintkezési pontjait vizsgálta, más-
felől az egységes Európa jelentőségét a nemzetközi politika összefüggésrend-
szerében.

Írásának első részében a megnövekedett fajsúlyú Ázsia „betörése” elleni
védelem fontosságát ismerteti. Megoldásként Európa védelmi szervezetet
igyekszik megalakítani. Ilyen próbálkozásnak tekinti Kalergi Páneurópáját is.
Elismeri, a mozgalom nagy népszerűsége tett szert. Ugyanakkor megkérdőjele-
zi, hogy valóban kivetítő út lehet-e.

Írásának következő nagyobb egységében összefoglalja a Páneurópa-terv lé-
nyegét. Európa népei rá vannak kényszerítve, hogy egységbe tömörüljenek.
Szerinte a terv a területi *status quo* fenntartásán alapszik (ebből fakad pacifiz-
musa) és az európai identitástudat kialakításán.

Részéről akkor tartotta csak elfogadhatónak a mozgalom célkitűzéseit és így
az egységes Európa megvalósítását, ha az ázsiai népeknek biztosítják az önren-
delkezési jogot és a gyarmati függést teljesen felszámolják.

⁵⁸ A továbbiakban Rabin-dranath Tagore Pánázsia elképzelésének veszélyeire hívja fel a fi-
gyelmet.

⁵⁹ GRATZ GUSZTÁV: Magyarország és a Nyugat. *Pesti Napló*, 1925. június. 7., 7. p.

⁶⁰ HORTOBÁGYI LÁSZLÓ: Páneurópa. *Szocializmus*, 1926. június 1. 206–211. p.

Következő cikkében erősebb kritikát fogalmaz meg.⁶¹ Meglátása szerint hiába pacifista a koncepció, mégis további viszályokhoz fog vezetni, elsősorban a gyarmati rendszer fenntartása miatt.⁶²

A következő a megszólalók sorában *Somogyi Mihály* volt, aki támogatta Kalergi elgondolását 1926 augusztusában írt tanulmányában.⁶³ A terv a maga nyersességében az emberi haladás irányába mutat, amelynek célja szerinte az egységes európai piac megteremtése, amely versenyképes lehet az USA-val szemben. A hatalmas orosz fogyasztópiacot ugyanakkor nem lehet kikapcsolni Európából. A külpolitikát vizsgálva arra jut, hogy mindenképpen indokolt a Páneurópa-terv támogatása. Ő egyébként a gyarmatok kérdését nem tartotta annyira súlyosnak.

Kolesszár Bertalan munkájában⁶⁴ Kalergi tervének támogatására hajlott, hiszen a teljes gazdasági szabadság elvének biztosításával, a szabad kereskedelem és a vámsorompók lebontásával megoldhatónak vélte Európa gazdasági problémáit. A szociális konfliktusokat a nemzetállamok nem képesek megoldani, így nemzetek feletti megoldást kell találni.

Kritikája, hogy éppen a „legagrárabb és legiparibb” országok – Oroszország és Nagy-Britannia – maradnak ki az egységből. Nem tud elképzelni olyan gazdasági egyesülést, amely elkülönüléseket tartalmaz.

Kertész Miklós szintén a „Szocializmus” című folyóiratban megjelent művében⁶⁵ jobbára egyetértett a mozgalom terveivel, csupán részterületeit vitatta. A békének valóban komoly garanciája lehet a nemzetek gazdasági egyesülése. Védelmébe veszi Kalergit, szerinte nem vádolható gyűlölködő és leigázó szándékkal. Kritikát a gazdaság vonatkozásában talál, mivel a terv gazdasági programja elhanyagolt és felületesen kidolgozott, általánosságokat tartalmaz csupán. Szerinte nem Ázsia, hanem az amerikai tőkének az európai kontinensen egyre inkább növekvő súlya a probléma.

⁶¹ HORTOBÁGYI LÁSZLÓ: Lehet-e Páneurópa szocialista program? *Szocializmus*, 1926. július 1. 247–250. p.

⁶² Hortobágyi László szerint téves Kalergi azon megközelítése, miszerint Pánamerika mintájára képzeletben el az egységet. Pánamerika geopolitikailag egységes világrész, de Páneurópa nem az. A nagy Eurázsiai világrész kis félreeső félszigetének tekinti, amelyet a bebetörő ázsiai népek időközönként elöntöttek. „Euráziának ezt a félszigetét Páneurópának megtenni annyit tesz, mint ha Alaszka félszigetét Kanada egy darabjával együtt Pánamerikának keresztelnék el.”

⁶³ SOMOGYI MIHÁLY: Páneurópa és a szociáldemokrácia. *Szocializmus*, 1926. augusztus 1. 280–283. p.

⁶⁴ KOLESSZÁR BERTALAN: A szocializmus és Pán-Európa. *Szocializmus*, 1926. augusztus 1. 316–318. p.

⁶⁵ KERTÉSZ MIKLÓS: Elleneznünk kell-e az egységes Európát? *Szocializmus*, 1926. október 1. 368–377. p.

Kalergi tervének sebezhető pontja, hogy „Kis-Európa” önmagában nem sokat ér, tisztázni kell a Szovjetunióhoz és a Brit Birodalomhoz való viszonyát.⁶⁶ Európa egységét történelmi szükségszerűségnek tartotta.⁶⁷

Garami Ernő szintén támogatta az egység gondolatát.⁶⁸

A kormánypárt liberális ellenzékéből a Kossuth Párt képviselői is az európai integráció mellett szólaltak meg. *Vámbéry Rusztem* a „Századunk” című folyóirat egyik szerkesztője a folyóiratban publikált írásokat a revízió és az integráció témakörében.

Róna Imre tanulmányai szintén ebben a folyóiratban jelentek meg. Véleménye szerint a világrészek békéjét kell megteremteni elsőként, utána jöhet csak a világ egészére kiterjedő béke, továbbá az európai nemzeti demokráciák válságban vannak, amelyből az egyik kiút a diktátor iránti vágy, a másik az egységes, közös nemzetközi demokrácia felépítése.⁶⁹

Az új európai eszme gerincét alkotó mozgalmakat három csoportba sorolja: szellemi mozgalmak – például a Népszövetségen belül *Brandes* elnökletével a Cooperation Intellectuelle Européenne, a gazdasági mozgalmak – ilyen a *Walter Leaf* vezette International Chamber of Commerce, valamint a politikai jellegűek – ide sorolja Kalergi Páneurópai-mozgalmát. Véleménye szerint, noha ez utóbbi a legnépszerűbb, mégis hiányolja a politikai és gazdasági konstellációk lehetséges alakulásának számbavételét. Kritikaként említi azt is, hogy a mozgalom túlzottan optimistán szemléli a német–francia állapotokat.

Elismeri Kalergi nagyszerűen irányított propagandáját, amely nagy hatású az állampolgárok körében.⁷⁰

1926 novemberében az I. Páneurópa kongresszus eredményeit összegzi.⁷¹ Szerinte ez kiváló alkalom lett volna a német-francia vagy német-lengyel viszony javítására. Ugyanakkor azok a politikusok, akik ezekben az országokban a mozgalommal szimpatizálnak, nem tettek semmilyen közeledést a másik felé.

⁶⁶ Kertész Miklós azt sem tartja szerencsés megoldásnak, hogy Kalergi „pán” jelzőt használ Európai Egyesült Államok helyett, valamint, hogy Páneurópához csatolná Afrikát is a nyersanyagok miatt.

⁶⁷ Az MSZDP 1928-ban tartotta kongresszusát, amely a külpolitika kérdéseivel foglalkozott. Az integráció problémája a revízióval összefüggésben merült fel. A párt határozottan állást foglalt a trianoni békeszerződés felülvizsgálata mellett. Ezen a kongresszuson az egyik képviselő, *Popper Sándor* úgy vélte, hogy a háborút kirobbantó nagyhatalmi tömörülések – az antant és a központi hatalmak – politikája a háborút követő időszakban is jelen van. Négy hatalmi tömörülést különített el a 20-as években: francia politika, kisantant, olasz hatalmi politika, Stresemann kancellár német külpolitikája. Ezek az irányzatok pedig magukban hordozzák a háborús konfliktus kirobbanásának lehetőségét. Az 1929-ben tartott kongresszuson mindezt megerősítették, de *Peyer Károly* a külpolitikai kérdés előadója a környező államokkal való gazdasági és politikai együttműködés szükségessége mellett érvelt.

⁶⁸ VARGA LAJOS: *Garami Ernő: politikai életrajz*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996, 299. p.

⁶⁹ RÓNA IMRE: Az új európai eszme (Pán-Európa). *Századunk*, 1926. július I. évfolyam. 210–214. p.

⁷⁰ A „Századunk” szeptemberi számában az európai vámunió problematikájáról ír.

⁷¹ RÓNA IMRE: Európai Szemle. *Századunk*, 1926. november. 388. p.

Helyettük az „átlagemberek”, a fiatalok tették ezt meg. Megkérdőjelezi, hogy ez a jövőben elégséges lehet-e.

Makay Miklós szerint több lehetőség is kínálkozik a jelenlegi helyzetből.⁷² Vagy *in integrum restitutio* (az eredeti állapotok helyreállítása, a revízió), vagy az akkori adott államrendszer fenntartása (*status quo*), vagy a kelet-közép európai népek nemzetek feletti integrációja. Ez utóbbi lehetne ideális megítélése szerint, tehát a „Keletközépeurópai Államszövetség”, amely egyben a legnagyobb szerűbb lépés lehetne Páneurópa felé.

A legitimista⁷³ *gróf Apponyi Albert* felemás jelleggel támogatta Kalergi elképzelését. Elsősorban aktualitását vitatta. Dilemmája, hogy Európa népei elég érettek-e egy ilyen eszme megvalósításához. Abban egyetértett Kalergivel, hogy Európa hanyatlóban van. A revízióhoz azonban jobban ragaszkodott, mint az európai integráció támogatásához. Az európai egység csak akkor következhet be, ha a békeszerződések súlyos hibáit már orvosolták az európai hatalmak.⁷⁴

Gratz Gusztáv legitimista politikus szerint Közép-Európában a Monarchia ideálisabb politikai berendezkedés volt, mint a kis nemzetállamok összessége. Ez utóbbi állandó feszültséget és háborús konfliktusokat eredményezhet. A kiutat az integráció valamely foka jelenthetné, akár a közép-európai regionális, akár az európai egység. Kezdetben a Monarchia visszaállítását⁷⁵ tartotta lehetséges megoldásnak, valamint a különböző nemzeteket összekötő nemzetek feletti kapcsolóként a Habsburg dinasztiát képzelte el.⁷⁶

Véleménye szerint teljesen természetes az integrálódás utáni vágy. Ugyanakkor az 1930-as években már nem támogatta az ötletet. Ennek oka, hogy álláspontja szerint a politikai egység a Párizs környéki békék *status quo*-ját szolgálná. Ennek revíziója nélkül szerinte nem valósulhat meg egység.⁷⁷

A magyar politikai közvélemény a fentiekből láthatóan meglehetősen polarizáltságot mutatott, amennyiben a Páneurópa-gondolat szinte kizárólag a baloldali-ellenzéki körökben terjedt el, míg a kormánypolitika és az erősen nemzeti hangoltságú magyar politikai közvélemény nagy többsége a revízió kérdését helyezte középpontba. Ebbe pedig nem férhetett bele az egység gondolata.

⁷² MAKAY MIKLÓS: A keletközépeurópai államrendszer problémája. *Századunk*, 1928. december. 593–608. p.

⁷³ Az Osztrák–Magyar Monarchia hívei, akik egy Habsburg restaurációt is szívesen láttak volna az ország élén.

⁷⁴ *Gróf Apponyi Albert* a Pesti Napló 1926. november 28. 77. évfolyam. 271. számában nyílt levélben közölte politikai hitvallását.

⁷⁵ Gratz IV. Károly második restaurációs kísérleténél segédkezett, később azonban belátta, hogy az ország érdekeit képviselő magyar kormány mellé kell állnia és a király visszatérése így nem lehetséges.

⁷⁶ GRATZ GUSZTÁV: *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 363. p.

⁷⁷ Uo. 227. p.

3. A magyar külpolitika és Kalergi tervének viszonya

A magyar külügyi kormányzat Kalergi Páneurópa-mozgalmával gyakorlatilag nem foglalkozott. Erre utal az, hogy a bécsi magyar követségnek az I. Páneurópa-kongresszusról szóló jelentésein kívül szinte nincs a kérdéssel kapcsolatos külügyi irat.⁷⁸

Az 1920-as évek második harmadában Magyarország külpolitikája behatárolt mozgástérrel rendelkezett. Sikerenk könyvelhető el a Népszövetségbe való felvétel⁷⁹ és a kapott kölcsön is, ugyanakkor ezzel a Népszövetség pénzügyi és katonai ellenőrzése alá került az ország, ami megkötötte a kormány kezét.⁸⁰ Létrejött a kisantant, amely szintén szorongató helyzetet teremtett. A kormány ilyen körülmények között szövetségeseket keresett, mivel valamely revíziós nagyhatalom fellépésétől és támogatásától remélhette hosszabb távon céljai elérését. Addig a nemzeti sérelmek napirenden tartásával igyekezett a magyar revízió ügyét ébren tartani a nemzetközi közvéleményben.⁸¹

Ezzel a politikai helyzettel küzdött az ország, amikor Kalergi a *Vossische Zeitung* 1926. augusztus 23-i számában nyílt levéllel fordult a magyar kormányfőhöz, *Bethlen István*hoz. Ebben igyekezett őt meggyőzni Páneurópa céljairól, bemutatva, hogy ez érdeke a 3,5 millió magyarnak, akik a határokon kívül szorultak, valamint az egész magyar nemzetnek, amely a jövőben Európa szabad és egyenjogú tagja lesz ezen egység során. A levélben felajánlotta Bethlennek a Páneurópai Unió elnöki tisztségét is.

Bethlen 1926. szeptember 18-án magánlevelében válaszolt. Leszögezte, nem lelkesedik a mozgalomért annak utópisztikus célkitűzései miatt. Azért sem, mert a trianoni béke jogtalanságainak jóvátétele előtt országunk számára „tárgytalan a Páneurópa keretében való együttműködés azokkal, akik felelősek ezekért a jogtalanságokért”. Első a jogért, az igazságért való harc, csak utána lehet dolgozni Európa szabadságáért és újjászületéséért.⁸²

Ugyanakkor Bethlen előtt is – mint végcél – a Duna menti államok együttműködése lebegett, de erről csak akkor lehetett szó, ha már létrejött valamilyen békerevízió, amely előnyös Magyarországnak.⁸³

⁷⁸ KÖVICS E.: i. m. 113. p.

⁷⁹ Pontosan elszigetelt helyzetéből való kitörés szándéka vezette a magyar kormányt, amikor kezdeményezte az ország felvételét a Népszövetségbe abban a reményben, hogy így a kisebbségvédelem, a leszerelés, a határkorrekció ügyében a magyar szempontoknak megfelelő eredmény érhető el.

⁸⁰ Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *Magyarország története 1918–1990*. Korona Kiadó, Budapest, 1995, 87. p.

⁸¹ Anglia gazdasági szempontból szövetséges volt, de a revízió tekintetében már nem. Ugyanakkor éppen a Daily Mail tulajdonosa, Rothermere lord „Magyarország helye a nap alatt” címmel 1927. június 21-én közölt cikket, amelyben síkraszállt a magyar revíziós törekvések mellett.

⁸² Bethlen István magánlevelének tartalmához lásd KÖVICS E.: i. m. 114. p.

⁸³ GRATZ G.: i. m. 209. p.

A húszas évek egész magyar politikai rendszerét meghatározó Bethlen-féle álláspont a Páneurópa-mozgalommal kapcsolatban bizonyára a külügyi apparátus számára is mérvadó volt.

Látható, valóban ellentét feszült a magyar külpolitika és a Páneurópa-mozgalom célkitűzései között, a revízió kérdésében.⁸⁴ A Páneurópa-terv a *status quo* elfogadására bízott, nem tekintette feladatának a háború előtti helyzet visszaállítását. Sőt, megítélése szerint a háború előtti határok is jogtalanok voltak.

Ugyanakkor Bethlen a második parlamenti ciklusban (1927–31) nyíltan, az aktív külpolitika meghirdetésével, a revízió útjára lépett. Ezt szolgálta az 1927-ben megkötött olasz-magyar barátsági szerződés is.⁸⁵

Gróf Teleki Pál miniszterelnök álláspontját⁸⁶ is ismertetni kell, hogy a kép teljes legyen. Elismerte, hogy Európa elveszítette a világpolitikában évszázadokon át betöltött hegemoniáját. A XIX. és XX. század új nagyhatalmak felemelkedésének ad teret.

Véleménye egyezik abban, hogy az európai egység egy természetes fejlődési folyamat eredménye lesz. Ugyanakkor élesen bírálta Kalergi tervét, amely nem képes a háború utáni *status quo*-n érdemben változtatni.⁸⁷ Óva intett attól is, hogy az USA-t másolják az egység megvalósításakor. Rátapintott a nemzetállami szuverenitás problémájára, amely az integráció egyik lényeges kérdése. Álláspontja, hogy az abszolút szuverenitásról való lemondás egy integrációban mindenképp be fog következni.

A Páneurópa-mozgalom céljainak elutasítása mindamelllett nem zárta ki, hogy a magyar kormány a mozgalom nemzetközi szervezetét saját külpolitikai propagandájának eszközeként használja fel. Ebben elsősorban dr. Lukács György, a magyarországi Páneurópai Bizottság elnökének tevékenysége meghatározó.

4. A Páneurópai Unió magyarországi szervezete (1926–1932)

A mozgalom Európa szerte szekciókat hozott létre. Magyarországon 1926. június 24-én jött létre Budapesten a Páneurópa Bizottság, elnöke a kormánypárti dr. Lukács György nyugalmazott miniszter. Az alakuló gyűlésen az egyesület céljának a reformra szoruló Népszövetség kontinentális szervezetre való tagolódá-

⁸⁴ Ezt a magyar politikai vezetés a gazdasági, szociális és belpolitikai gondok leküzdésének előfeltételeként, legfőbb nemzeti érdekként kezelte, amelyet nem látott megoldhatónak a Kalergi-féle páneurópai határlebontással.

⁸⁵ Pölöskei F. – Gergely J. – Izsák L. (szerk.): i. m. 88. p.

⁸⁶ GR. TELEKI PÁL: Az európai probléma. *Magyar Szemle*, 1931. március. 43. 214. p.

⁸⁷ „Ezek a koncepciók egyoldalú egyszerűségükben a közvélemény számára világosabbak, érthetőbbek, közvetlenül időszerűek is talán, de azért nem kevésbé áll az, hogy megértésük, sikerük okát abban a belső, természetes szükségletben, az öntudatlanul keletkező alkalmas talajban kell keresnünk, amely öntudatlan tömegjelenségek, tömegérzések a történelem feltörő új korszakait jelezni és jellemezni szokták.”

sát, illetve a népszövetségi szavazások egyhangú rendszerének megszüntetését nevezte.

Alelnök *Auer Pál* nemzetközi jogász lett.⁸⁸ A magyarországi szervezet tiszteletbeli elnöke a „Páneurópa-mozgalom atyja”, Coudenhove-Kalergi. Rövidesen megkezdtek a Páneurópa-gondolat propagálását, amelyre a parlamenti vitákat is felhasználták. Hangsúlyozták, Magyarország számára létfontosságú a gazdasági terjeszkedés, hogy elszigetelt helyzetéből kitörhessen.

A magyar szekció másik vezető személyisége a Kossuth Párthoz (baloldali ellenzék) tartozó *Rainprecht Antal* képviselő volt, aki az Európai Egyesült Államok eszméjét vallotta.

A mozgalom magyarországi szervezetének⁸⁹ elnökségében tekintélyes személyiségek foglaltak helyet, közöttük *Gratz Gusztáv* egykori külügyminiszter, *Hegedűs Lóránt* egykori pénzügyminiszter, *Hantos Elemér* korábbi államtitkár, *Székács Antal*, a Budapesti Kereskedelmi és Ipari Kamara alelnöke, *Vészi József*, a *Pester Lloyd* főszerkesztője és mások.

A szervezet létrehozását *Rainprecht Antal* Kalergi felkérésére már 1926 májusában megkezdte.⁹⁰ 1926. június 4-ei parlamenti beszédében beszámolt az európai integrációval kapcsolatos nézeteiről és a Páneurópa Unió magyarországi szervezetének kiépítéséről. Eszerint nem utópisztikus törekvések miatt vállalta Kalergi megbízását.⁹¹ Ebben a parlamenti beszédben ismertette a Páneurópa Unió magyarországi szervezetének tagnévsorát, akik között neves személyiségek, valamint a kormánytábor ismert képviselői is megtalálhatók.

Kalergi a berlini Magyar Egyesület elnökének kijelentette, hogy Magyarországon a mozgalom „olyan vezetők, és támogatók kezében van, ami biztosítja az eszme diadalra jutását”. Szerinte Magyarország vezető egyéniségeinek feladata, hogy a páneurópai eszmét kivigyék az utódállamokba, az egész Balkánra, Bulgáriába, Görögországba és a többi államba.

Magyarországon a mozgalom a következőket tűzte ki célul: a francia–német közeledés elősegítését; a térség országai emelkedjenek felül ellentétes hatalmi érdekeiken és nacionalista érzelmeiken; a magyar ellenforradalmi rendszer és a kisantant építsen ki konszolidált és sokoldalú, a békét szolgáló együttműködést.

⁸⁸ Kezdetben az ügyvezető alelnöki tisztséget *Rainprecht Antal* magának tartotta fenn, amelyet 1926 és 1928 között töltött be. Majd „nemzetközi összeköttetéseire való tekintettel” *Auer Pál* budapesti ügyvédnek adta át székét.

⁸⁹ A szervezet három alappilléren nyugodott: 1. Az európai választott döntőbíróági és garanciaszerződéses rendszerén, amely a locarnói szerződéshez kapcsolódik; 2. az európai vámunió gazdasági közösségén; 3. az európai kisebbségi szerződésen.

⁹⁰ A magyar páneurópai csoport kiépítésében *dr. Fenyvessy László* tanár, későbbi nemzetgyűlési képviselő és *Lőrinczy Jenő* banktisztviselő voltak Az alapítás évében a magyar páneurópai csoport ügyvezetősége Veszprémben működött, majd Budapesten.

⁹¹ A magyar szekció megalakítását a páneurópai csoportoknak Európa különböző államaiban való létrehozása sürgette, illetve az, hogy Magyarország az „1926 októberében összeülő első páneurópai kongresszuson is képviselve legyen”.

Figyelemre méltó, hogy a korszak valamennyi forrása, a napilapok és rangos folyóiratok a Páneurópa Unió magyarországi csoportjának megszervezését Rainprechtnek tulajdonítják, akit halála után a páneurópai mozgalom magyarországi létrehozójaként méltattak. Ezzel szemben mind Auer Pál,⁹² mind pedig dr. Lukács György⁹³ visszaemlékezéseiben magának vallotta a mozgalom megszervezésének babérját.

A magyar páneurópai szekció élén tisztikar állt elnökkel, elnökséggel,⁹⁴ központi bizottsággal, titkárral, pénztárossal stb., a budapesti szervezeti központnak alárendelve működtek a vidéki fiókszervezetek, amelyek meghatalmazott delegátusok révén képviseltették magukat a szervezet országos összejövetelein és éves rendes közgyűlésein. A vidéki szervezetek közül a győri és a hajdúdorogi csoport fejtett ki kiemelkedőbb tevékenységet.⁹⁵

A magyar szekció is ápolta a nemzetközi biztonságot, a békét és kölcsönös megértést hirdető békeszervezetek (Népszövetségi Ligák Uniója, Interparlamentáris Unió) magyarországi képviselteivel kötött kapcsolatait. Az összeköttetést dr. Lukács György személye is erősítette, aki a Népszövetségi Ligák Uniójának magyar delegátusaként rendszeresen részt vett annak nemzetközi közgyűlésein és bizottsági ülésein. Lukács személye az Interparlamentáris Unió magyar szekciójához is közelebb hozta a páneurópai csoportot.⁹⁶

A szervezetben bárki taggá vállhatott, aki azonosult az egyesült Európa eszméjével. A belépő bárhol adta le jelentkezését, mindig saját országa páneurópai szekciójának tagja lett. A Páneurópa Unióhoz való csatlakozásra magán-személyek mellett egyesületek, testületek, cégek, szervezetek is jogosultak voltak. A belépőket és a tagokat alacsony tagsági díj megfizetésére kötelezték. Megkülönböztettek még ezen kívül pártoló tagot, és alapítói tagdíjat is.⁹⁷

A tagok erkölcsi kötelessége a Páneurópa-gondolat terjesztése, új hívek toborzása, az állandó tájékozódás, a Páneurópa Unió hivatalos orgánuma, a *Paneuropa* olvasása. A szónoki, írói vagy újságírói tevékenységet folytató hívektől munkájuk során elvárta a Páneurópa-mozgalom bemutatását és annak

⁹² AUER PÁL: *Fél évszázad. Események, emberek*. Occidental Press, Washington, 1971, 100–101. p.

⁹³ DR. LUKÁCS GYÖRGY: *Életem és kortársaim I-II*. Pantheon kiadás, Budapest, 1937, I. kötet, 243. p.

⁹⁴ Az elnökség tagjai között találjuk Halasi-Fischer Ferencet, Fried Mihályt, Hantos Elemért, Hatvany Bertalant, Póka-Pivny Bélát, Rainprecht Antalt, Sándor Pált és Szász Zoltánt, valamint Lőrinczy Jenő titkárt és pénztárost.

⁹⁵ *Paneurópai Értesítő*, 1928. július. 8. 1. p.

⁹⁶ 1922 és 1934 között Berzeviczy Albert mellett az ügyvezető alelnöki posztot töltötte be, a magyar csoport elnökeként többször a nemzetközi kongresszusok egyik alelnökeként szerepelt. Emellett Giesswein Sándor örökébe lépve Lukács volt a Nemzetközi Béke Egyesület magyarországi elnöke is.

⁹⁷ *Paneuropa (Egyesült Európa) Kiskatéja*. Fenyvessy M. Magyar sajtó Könyv- és Hírlapnyomda, Budapest, (192?) 7–8. p.

propagandáját. A tehetős és gazdag tagoktól adományaik útján a szervezet pénzügyi alapjainak erősítését kívánta meg.⁹⁸

A magyarországi szekció terjeszkedése lassú, de állandó tendenciát mutatott. 1927/28-ra a taglétszám 25 %-kal növekedett a megelőző évhez képest. A magyarországi csoport tényleges mérete azonban nehezen vagy egyáltalán nem volt megítélhető. Valószínűleg sokkal több szimpatizánsa volt, mint ténylegesen csatlakozott tagja. Mivel tagnyilvántartást nem vezettek, így a taglétszámra nem következtethetünk.⁹⁹

A szervezet eljár azokkal a tagokkal szemben, akik „meggyőződés nélkül, divatból csatlakoztak”, vagy „a tétlenség mellett még legelemibb kötelességüknek, a minimálisra szabott tagdíj megfizetésének sem tettek eleget”.

A magyarországi szekció egyesületi élete viszonylag szervezetten működött. Ebben a központi vezértitkárság, valamint a szervezet központi irodája játszott szerepet. Könyvakciók formájában igyekeztek eljuttatni Coudenhove-Kalergi német nyelvű könyveit a nagyközönséghez. 1928-ban került sor a budapesti helyi titkárság felállítására, 1931-ben létrejött a szervezet ifjúsági szekciója.¹⁰⁰

A politikai-egyesületi élet formája a politikai gyűlés volt. Az 1920-as években ezeket többnyire úgynevezett politikai vacsorák keretében rendezték, de szerveztek egyéb gyűléseket is. A Páneurópa Unió magyar szekciójának tagjai minden hónap első péntekén este fél kilenckor tartották havi összejöveteleiket a *Gresham kávéház* különtermében. A kávéház – mint akkoriban a kávéházak – nemcsak az irodalmi-művészeti, de az ellenzéki politikai és egyesületi élet színhelye is volt, sajátos miliőt nyújtva a politizálásnak. Az 1920-as években fontos formája volt a szabadkőműves páholyok életben tartásának is.¹⁰¹

Mindezek mellett propaganda-előadásokat is rendeztek úgy, hogy a magyarországi szervezet küldte az előadót, és a témára is ő tett javaslatot.

A magyarországi szekció propagandája¹⁰² legélesebb és leghatékonyabb eszközének az előadói tevékenységet tekintette.

A Páneurópa Unió magyarországi szervezetének tagjai nagy számban a *szabadkőműves-mozgalom*¹⁰³ köréből kerültek ki, így gyakran a Páneurópa-

⁹⁸ KÖVICS E.: i. m. 117. p.

⁹⁹ *Páneurópai Értesítő*, 1929. 4. szám, 3–4. p.

¹⁰⁰ *Páneurópai Értesítő*, 1928. április 20. 5., 8. p.

¹⁰¹ *Páneurópai Értesítő*, 1928. 1. szám 8. p.

¹⁰² Mivel Kalergi hitvallásának megfelelően a propagandát helyezték előtérbe, így az 1930. évi közgyűlésen gazdasági adatgyűjtésre és a sajtópropaganda egyesítésére vonatkozó akció indítását határozták el. A javaslat együttműködést szorgalmazott valamennyi testvérszervezettel. Javaslatukat megküldték Kalerginek, illetve valamennyi Páneurópa-szekciónak. Az egyetértő állásfoglalások után a második tervezet már részletesen kidolgozta a statisztikai adatok összeállításának és a sajtószervezésnek a módszereit.

¹⁰³ A szabadkőművesség az építőművészetből eredő, annak ősi jelképrendszerét avatási szertartásokon átörökítő spirituális rend. A szabadkőművesség egy kőműves céhből származik, amely a XIV. századi Angliában működött. A modern szabadkőművesség azonban 1717-ben, a londoni Nagy Páholy megalapításával jött létre. A szabadkőművesség később elterjedt Európában és az

gondolattal kapcsolatos tájékoztatókat, előadásokat éppen olyan egyesületek, társadalmi szervezetek pódiumain tartották, amelyek ha nem is voltak szabadkőműves intézmények, de élvezték a testvérek támogatását, vezetőik és tagságuk zömét is ők adták.¹⁰⁴ Az előadók többnyire a Páneurópa-gondolat legkiemelkedőbb hazai képviselői, politikusok, publicisták, gazdasági szakemberek voltak.¹⁰⁵

Az előadások nemcsak politikai, hanem gazdasági, szociális és kulturális kérdésekkel is mélyrehatóan foglalkoztak. Kétségtelenül növelte az előadások s egyúttal a magyar páneurópások tekintélyét, amikor a legkitűnőbb írók tanúsítottak rokonszenvet a hazai mozgalom munkája iránt. *Babits Mihály* a Páneurópa Unió egyik ülésén, *Móra Ferenc* pedig a Zeneakadémia színháztermében tartott beszédében szállt síkra az európai egyesülésért. *Móricz Zsigmond* is a támogatók közé sorolható.

Az előadások mellett rendszeres Páneurópa-szemináriumokat, a tagok érintkezését szolgáló éves összerétekezleteket és a szervezeti évet lezáró évi rendes közgyűléseket tartottak.

Figyelemre méltó volt a hazai páneurópások nemzetközi kapcsolata és elismertsége. Amikor a magyar csoport a bécsi központban a csehszlovák szervezet vezetőjével találkozott, a cseh egyesület kezdeményezte, hogy a Páneurópa Unió segítse megvalósítani Hantos Elemér közép-európai intézet létesítésére irányuló tervét, amely főleg a dunai államok gazdasági és kulturális viszonyait és kapcsolatait tanulmányozná.

A Páneurópa Unió *Frankfurt am Main*-ban működő helyi csoportja német és külföldi diákok csereutaztatását kezdeményezte, és bizottságot alapított a diákcserék lebonyolítására. Tervét a magyar szekció is üdvözlölte. A projektben csak olyan diákok vehettek részt, akik a páneurópai mozgalommal kapcsolatban tudományos értekezést dolgoztak ki.¹⁰⁶

Egyesült Államokban. Néhány országban illegális szervezetként működik. A szabadkőművesek ún. páholyokba szerveződnek, amelyekbe titokzatos beavatási szertartásokon keresztül, titoktartási fogadalom mellett vesznek be új tagokat. A római katolikus egyház a szabadkőműveseket kiközösítette 1738-ban, különösen a jezsuiták illetve a bencések igyekeztek a szabadkőművességet háttérbe szorítani. Míg a tudomány a világ mennyiségi megragadásával igyekszik azt megismerni, a szabadkőműves filozófia a világ minőségeit kívánja feltárni. A szabadkőművesek úgy gondolják, hogy a minőség képviselői teremtő munkájukkal elvileg szabadon alakíthatják a jövőt, ugyanakkor azért felelősséggel is tartoznak. Az ember tiszteletét hirdetik, a kortársaikért, a világegyetemért akarnak tenni valamit, először az alapvető szükségletek, a rászorulóknak tényleges megsegítésével, nem a távoli jövőben vagy a fizikán túlmutató bizonytalan dimenziókban. A szabadkőműves közösség lehetőleg nem politizál, nem foglalkozik vallási kérdésekkel, hanem kulturális kérdésekkel törődik. Ugyanakkor a vallásszabadság hívei, éppen ezért „filozófiai istenfogalmuk” van, akit a „világ nagy építőmestere” kifejezéssel személyesítenek meg. Ehhez a témához LÁSD BENEDEK SZABOLCS: *A szabadkőművesség eredete. A hermetikus hagyományoktól az első nagypáholyig*. PONT Kiadó, Budapest, 2006.

¹⁰⁴ L. NAGY ZS.: *Bethlen liberális...*, i. m. 83. p.

¹⁰⁵ Horváth Zoltán, Huska Vilmos, Létay Ernő, Marczali Henrik, Nagy Vince, Vámbéry Rusztem, Fenyvessy László, Sós Endre, Rassay Károly, Székács Antal és Magyar Pál.

¹⁰⁶ *Páneurópai Értesítő*, 1928/ 1. szám, 2. p.

A magyarországi mozgalom elismertetéséért, a nemzetközi kapcsolatainak elmélyítéséért különösen Auer Pál és *Fried Mihály* tett sokat. Magyarországon csak 1929-ben került sor először külföldi meghívott előadására. A legillusztrisabb vendég természetesen a „Páneurópa-gróf”, Kalergi volt, aki 1930. május elején érkezett Budapestre.

A tájékoztatás, a propaganda és a társadalmi befolyás növelésében fontos szerep jutott a páneurópai eszmét népszerűsítő kiadványoknak, brosrúáknak és a sajtónak. A Páneurópa Unió magyarországi szervezete 1928 áprilisától időszaki közleményt jelentetett meg Paneurópai Értesítő címen.¹⁰⁷

Az ingyenes megjelentetés és terjesztés súlyosan megterhelte a magyarországi szekció költségvetését, amely egyébként sem rendelkezett számottevő bevétellel. A tömeges terjesztés révén szélesebb körhöz jutottak el a Páneurópa Unió magyarországi szervezetének további propaganda-kiadványai, így a Páneurópa-mozgalom fejlődését, célját és módszereit dióhéjban összefoglaló kátékat juttattak el a nagyközönségnek. Közéjük tartozott az alapítás évében, 1926-ban megjelent „Paneurópa (Egyesült Európa) kiskatéja” című kiadvány. 1928-ban, majd 1931-ben adták ki Kalergi „Mit akar a Páneurópa Unió?” című, szintén káté formájában írt brosrúját.¹⁰⁸

Mivel a tagok nagy része művelt, értelmiségi körből került ki, Magyarországon is nagy olvasótábora volt a Páneurópa Unió Bécsben megjelenő, német nyelvű Paneuropa című kiadványának.

A polgári liberális sajtó is segített az általános informálódásban. A napi sajtó főleg a rendezvényeikről szóló tudósítások kapcsán volt a szervezet hasznára.¹⁰⁹

A Páneurópa Unió szekciói valamennyi országban autonóm és önálló pénzügyi egyesületeként működtek. A magyar szekció állandó mostoha anyagi viszonyok közepette folytatta tevékenységét. A tagdíjakból és az önkéntes adomá-

¹⁰⁷ Az értesítő valamennyi száma a Páneurópa Unió hatpontos programjával zárult: „1. A páneurópai mozgalom pártok felett álló tömegmozgalom Európa egyesítésére. A Páneurópa-mozgalom megtestesítője a Páneurópa Unió. 2. A páneurópai mozgalom célja: minden arra képes és kész európai államnak az egyenrangúság és a béke alapján álló politikai és gazdasági államszövetségben való tömörítése. 3. A páneurópai mozgalom világpolitikai programja: barátságos együttműködés a többi politikai kontinenssel a Népszövetség keretében. 4. A Páneurópa Unió tartózkodik minden belpolitikai kérdésbe való beavatkozástól. 5. A Páneurópa Unió államok szerint tagozódik. Minden állam autonóm és önálló pénzügyekkel bíró egyesülettel rendelkezik. A Páneurópa Unió központja, mely az egyes állami egyesületek közötti összefüggést fenntartani hivatott, Bécsben székel. 6. A Páneurópa Unió jelvénye: vörös kereszt arany alapon.”

¹⁰⁸ Megjelentették Auer Pál magyar nyelvű „A Briand-memorandum és Magyarország érdekei” (1930. június) és Fried Mihály németül írt „Páneurópa Genf után” (1930. október) című munkáját is.

¹⁰⁹ A Páneurópa-gondolat és annak eszmeköre nemcsak politikai orientációt jelentett, hanem az irodalmi és művészeti ízlésformálásban is szerepet kapott. Magyarországon Rothmann Adolf, a hajdúdorogi fiókszervezet és a Központi Bizottság tagja indítványozta páneurópai tárgyú művészeti alkotás, festmény, szobor, színdarab és regény elkészítésére vonatkozó pályázat kiírását.

nyokból befolyó összegek a szervezet fenntartását is alig vagy egyáltalán nem fedezték. Fennállása idején nem tette lehetővé a nagyvonalú propagandát.¹¹⁰

5. A társadalmi bázis

Az európai egyesülés gondolatának magyar képviselői az integrációs eszmét többnyire a magyar politikai rendszer és a külpolitika éles bírálatával kapcsolták össze. A páneurópai összefogás gondolatát elsősorban a magyar liberális és demokratikus ellenzék, a szabadkőművesség és a szociáldemokrata munkás-mozgalom képviselői támogatták.

A liberális pártok közül a Kossuth Párt polgári értelmiségi pártként működött; aktív politikusai főleg ügyvédek voltak. Párttagjainak túlnyomó többsége függetlenségi múlttal bírt, vagy a kiscgazdától érkezett. Itt talált helyet magának Jászi Oszkár egykori pártjának néhány tagja is, köztük *Vámbéry Rusztem*.¹¹¹

A polgári ellenzéken belül a Kossuth-párt képviselte a legradikálisabb polgári programot, és a legérzékenyebb maradt a szociális feladatok, valamint a földkérdés iránt.¹¹² Olyan külpolitikai irányt támogatott, amely a nyugati nagyhatalmakkal és Magyarország szomszédaival való jó viszonyt és a szoros együttműködést szorgalmazta. Legfőbb külpolitikai elvük a pacifizmus volt, amelyet az agresszív revíziós nézetekkel állítottak szembe. Elmarasztalták a kormányt, amiért adós maradt a szomszédos államokkal szembeni egyértelmű külpolitikai irányvonal kidolgozásával. Emellett támogatták Jászinak a dunai népek együttműködéséről szőtt elképzelését is.

A *Vázsonyi Vilmos* ügyvéd által 1894-ben alapított Nemzeti Demokrata Pártot gazdasági megalapozottságú kisantant-barátsága és szabadkereskedelmi felfogása kötötte a páneurópai célkitűzésekhez.¹¹³

Az ellenforradalmi rendszer másik tekintélyes liberális pártja *Rassay Károly* vezetésével jött létre. 1921-es megalakulásakor a Függetlenségi Kiscgazda Földműves és Polgári Párt nevet vette fel. 1926-ban *Rassay* és *Vázsonyi* pártja rövid időre egyesült Független Nemzeti Demokrata, illetve Egyesült Balpárt néven. 1928-tól a párt új neve Nemzeti Szabadelvű Párt lett. (Az 1939-es választásokon már Polgári Szabadság Pártként szerepelt.) *Rassay* az 1920-as évek közepétől a liberális-demokrata ellenzék legszélesebb bázisú országos pártját

¹¹⁰ *Panéurópai Értesítő*, 1928. július. 8. 2. szám 3. p.

¹¹¹ Ekkor került előtérbe *Rupert Rezső*, *Nagy Vince* és *Vámbéry Rusztem*. A párt közéleti képviselői régi függetlenségi, *Károlyi* egykori párthívei, polgári radikálisok, kiscgazdák voltak: *Auer Pál*, *Bartha Albert*, *Búza Barna*, *Gömöry Sándor*, *Horváth Zoltán*, *Szakács Andor*, *Fóthi Vilmos*, *Rainprecht Antal* stb.

¹¹² *Kövcis E.*: i. m. 116. p.

¹¹³ Ezt jelezte a Demokrata Pártból *Rassay Károly* pártjához csatlakozott *Sándor Pálnak* és *Bakonyi Kálmánnak*, valamint a *Vázsonyi-párt* néhány értelmiségi tagjának, *Marczali Henriknek* és *Pakots Józsefnek* a magyarországi Páneurópa-mozgalomban való részvétele.

építette ki, s annak vezetőivel, közöttük *Hegymegi-Kiss Pállal* bekapcsolódott a magyar páneurópai csoport munkájába.¹¹⁴

A liberális ellenzék társadalmi kapcsolatainak hatékonyságát erősítette az a szoros szál, amely párttagjait és a szabadkőművességet összekötötte.¹¹⁵ A Páneurópa Unió magyarországi szervezetében részt vevő polgári liberális és demokrata politikusok nagy része szabadkőműves testvér volt.¹¹⁶ A szabadkőművesség révén a liberális ellenzék nemzetközi kapcsolatai is erősödtek. A szabadkőművességet és a liberális ellenzék szellemi-politikai rokonság fűzte össze, de egyúttal az is, hogy az ellenforradalmi rendszer mindkettőt felelőssé tette a forradalmakért és Trianonért.

A liberális pártokat, lapszerkesztősegeket, kiadványokat, az ipari, kereskedelmi és pénzügyi köröket, a szellemi és művészeti élet jeles alakjait összefűzte a „testvériség lánc” és a liberális eszmekör. A szabadkőművesség nemzetközi kapcsolatai nagy szolgálatot tettek az ellenzéknek a francia radikális-demokratikus polgári körökkel, a csehszlovák és más kisantant-politikusokkal való érintkezés fenntartásában.¹¹⁷

A kereskedelmi töke képviselte mellett figyelemre méltó volt a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökének, az egykori pénzügyminiszter *Hegedűs Lóránt*nak és *Székcács Antal*nak, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökének részvétele a Páneurópa Unió magyarországi szekciójának vezetésében. A Páneurópa-gondolat mellett sorakozott fel a hangsúlyozottan közép-európai politikát valló közgazdász *Hantos Elemér* és a budapesti Közép-Európa Intézet vezetésében vele együttműködő Gratz Gusztáv is. A Páneurópa-mozgalomhoz később *Eckhardt Tibor* is csatlakozott.

A fenti erők mellett működtek még kisebb-nagyobb csoportok, pártokhoz hasonló szervezetek, amelyek szintén az ellenzéki politikai élet platformját jelentették. Ilyen volt a Köztársasági Párt, amelynek vezetését *Nagy György*, majd *Veér Imre* után 1926-ban *Rupert Rezső* vette át. A Köztársasági Párt élvezte a radikálisok, az októbristák,¹¹⁸ a Kossuth-párt támogatását és a Szociáldemokrata Párt rokonszenvét.¹¹⁹

¹¹⁴ L. NAGY ZS.: *Bethlen liberális...*, i. m. 60–67. p.

¹¹⁵ Uo. 81. p.

¹¹⁶ Auer Pál, Balkányi Kálmán, Halasi-Fischer Ödön, Horváth Zoltán, Hegymegi-Kiss Pál, Huska Vilmos, Létay Ernő, Marczali Henrik, Nagy Vince, Pakots József, Rassay Károly, Rupert Rezső, Sándor Pál, Vámbéry Rusztem és Vészi József.

¹¹⁷ L. NAGY, ZS.: *Szabadkőművesség...*, i. m. 96. p.

¹¹⁸ Így is nevezik a magyar politikai életben azokat a demokrata-liberális pártállású politikusokat, akik az 1918 októberében kitört ún. őszirózsás forradalom és az uralomra jutott Károlyi-párt programja alapján állnak és e program keretében köztársasági államformát akarnak. (Forrás. Révai lexikon.)

¹¹⁹ A földreformot követelő ellenzéki politikusokat tömörítette a Hegymegi-Kiss Pál és Székcács Andor által 1923-ban létrehozott, de rövid életű Földreform Szövetség. Kifejezetten a budapesti községi politika kis pártja volt a Virágh Géza vezette, 1905-ben alakult Dolgozó Polgárok Pártja.

A liberális pártok társadalmi és politikai elszigeteltségük miatt politikai partnereket kerestek. Legkorábban és legtartósabban a Szociáldemokrata Párttal működtek együtt. Átmeneti szövetségest jelentett a liberálisok és a Szociáldemokrata Párt részére Giesswein Sándor keresztényszocialista mozgalma.

Fontos szerepet töltött be az ellenzék életében az Emberi Jogok Ligájának 1924-től Párizsban működő magyar tagozata, amelynek elnöke éveken keresztül *Károlyi Mihály* és felesége volt.

Az emigráns magyarok e szervezete szoros kapcsolatot tartott fenn a hazai ellenzékkel, részben a szabadkőművességen, részben a munkásmozgalmon keresztül, s számos formában, anyagilag is támogatta a baloldalt. Ennek lebonyolításában kimagaslott *Bóta Ernő* tevékenysége.

Összegzés

A Páneurópa-mozgalom – noha egy idealista magánszemély kezdeményezése volt – az I. Világháborút követő időszakban a pacifista kezdeményezések közül kiemelkedően nagy népszerűsége tett szert. Kalergi mozgalma a pártok felettséggel, eklektikus eszmeiségével minél nagyobb tömegbázis gyűjtésére és nemzetközi hálózat kiépítésére törekedett.

Ugyanakkor a Páneurópai Unió soraiba álló politikai személyiségek tekintélyt parancsoló listája sem kendőzhette el azt a tényt, hogy az új gondolatok felmerülése ellenére ez a szervezet nem tudott elérni konkrét gyakorlati eredményt a maga korában. Egyetlen kormány sem reagált felhívásaira, bár néhány kormánytag hangoztatott hasonló nézeteket az Unió körein kívül is (mint a francia *Edouard Herriot* vagy *Briand*¹²⁰).

Magyarországon a szervezet alapvető problémája volt, hogy a magyar közvélemény döntő többsége a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak revíziójától várta az ország gondjainak megoldását. Így hosszabb távon a mozgalom nem tudott hatást gyakorolni, a sajtó érdeklődése is elpárolgott és a politikai szélsőségek térnyerésével a magyar közvélemény elfordult Kalergi kezdeményezésétől.

Az mondható, hogy amíg ennyire eltértek az egyes államok érdekei, eleve nem is volt lehetőség bármiféle egység kialakítására. Majd csak a II. Világháború utolsó fázisában merül fel újra az európai egység kérdése, amikor már elérhetnek a gyakorlati megvalósításig. Ekkor pedig felhasználják a korábbi egységtervek tapasztalatait, így Coudenhove-Kalergiét is. Ebben rejlik személyének és eszmerendszerének jelentősége.

¹²⁰ DEREK W. URWIN: *A közös Európa : az európai integráció 1945-től napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2003, 13. p.

SZILVIA VÁRADI

DIE PANEUROPA-BEWEGUNG UND IHRE EINWIRKUNG IN UNGARN

(Zusammenfassung)

Seit der Gründung der Europäischen Gemeinschaft lässt das Interesse an der Geschichte der europäischen Integration und der Europa-Idee nicht nach und lenkt den Blick immer wieder auf die Vordenker und Vorläufer des vereinten Europas.

Nach der Zerstörung des ersten Weltkriegs herrschten in Europa schwere politische und wirtschaftliche Umstände. Viele betrachteten die Mitwirkung der europäischen Staaten und ein Vereintes Europa als einen Ausweg.

Die Paneuropa-Bewegung und ihr Gründer Richard Nikolaus Graf von Coudenhove-Kalergi durften als wohl die bekanntesten Verkünder der Europa-Idee in der Zwischenkriegszeit in keiner Darstellung zur Geschichte der europäischen Integration fehlen.

Er entwickelte die „Paneuropa“-Idee und schlug vor, dass Europa sich zu einem politischen und wirtschaftlichen Verband zusammenschließt, der „Paneuropa“ genannt wird.

Im Jahr 1924 gründet er die Paneuropa-Union, die älteste europäische Einigungsbewegung. Mitglieder waren unter anderem Aristide Briand, Albert Einstein, Thomas Mann und Konrad Adenauer. Kalergi war damit ein Vordenker der heutigen europäischen Idee und von heute schon anerkannten Begriffen wie das europäische Verständnis oder europäische Identität.

Im Gegensatz zur heutigen Europäischen Union (EU) sah Kalergi Europa eher als ein Gegengewicht zu den USA, zu Russland und Asien in wirtschaftlicher, aber auch kultureller und politischer Hinsicht.

Weitere Aspekte eines Europas nach Kalergi waren Freiheit und Frieden, Wohlstand und Kultur, er benutzte dazu oft das Mittel der Propaganda.

Die Studie gliedert sich in zwei Teile. Das Thema des ersten Teils ist Kalergi und sein Paneuropa-Konzept. Der zweite Teil konzentriert sich vor allem auf die ungarische Beurteilung der Paneuropa-Bewegung und auf die Meinung der Bethlen-Regierung. Dann beschäftigt es sich mit der ungarischen paneuropäischen Landesektion.

In unserer Zeit können wir uns Kalergis Konzept zunutze machen, damit die Einheit in der Mannigfaltigkeit wirksam funktioniert.

